

“UW VASTE PARTNER IN ARCHIEFVERNIETIGING?”

Notities over oude talen, Oudheid en Nachleben

U en ik zijn gefascineerd door een periode uit de geschiedenis die men gewoonlijk de Oudheid noemt. Ik neem nu maar aan dat de Oudheid loopt van ca. 1000 voor tot 500 na Christus. En dat die Oudheid zich afspeelt rond de Middellandse Zee. Dat Athene en Rome haar metropolen zijn, om Syracuse en Alexandrië niet te vergeten. Eén van de talen van de Oudheid, het Latijn met name, is sterk genoeg gebleken om tot in de zeventiende eeuw voor de wijsbegeerte en wetenschap (Spinoza en Newton), en tot ongeveer vandaag voor de Neolatinse letteren en als rituele taal van de Katholieke Kerk te blijven duren. Maar het gaat hier dus om de Oudheid.

Vaak wordt het adjectief ‘klassiek’ verbonden met die Oudheid. Ik vind die verbinding problematisch. Waarom? Bij de klassieken denken we meestal aan auteurs, aan boeken.

Ik geef een ‘klassieke’ definitie van het begrip. Een klassiek boek is een actueel maar geen hedendaags boek. Het zegt iets over de mens dat uitstijgt boven de waan van de dag en wordt dus van ‘alle’ tijden. Het is geschreven in een vormvaste taal en stijl die de modes overleeft. Het is helder en eenvoudig, bezit diepgang, oorspronkelijkheid en rijkdom. Het zoekt een evenwicht tussen het rationele en het irrationele, en de compositie van het werk straalt dat evenwicht ook uit. Dat is een van de mogelijke definities van een ‘klassiek’ boek.

Er zijn er andere denkbaar. Italo Calvino heeft ooit, telkens zichzelf corrigerend, veertien definities van het begrip voorgesteld. De laatste luidde: “*Klassiek is datgene wat blijft doorklinken als achtergrondgeluid, ook daar waar een actualiteit heerst die totaal onverenigbaar is met al het andere.*”¹ Dat is een mooie. Calvino beseft goed dat de klassieke, geordende bibliotheek in het familiepaleis van Recanati waarin Leopardi zijn ‘klassieken’ nog las, zeg maar de canon, om het hoge woord te gebruiken, versplinterd is: iedereen moet voortaan zijn ‘eigen ideale bibliotheek van klassieken’ samenstellen. En toch wordt er meer dan ooit geroepen om de canon. Nederland heeft zelfs een heuse historische canon voor het middelbaar onderwijs opgesteld onder voorzitterschap van Frits van Oostrom, de Utrechtse hoogleraar en president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Wat staat centraal in de geschiedenis van een natie? Wat verbindt heden en verleden? Hoe is de relatie tussen de nationale en de Europese geschiedenis? En vooral, welke van al deze feiten en in-

---

¹ Italo Calvino, *Waarom zou je de klassieken lezen?*, vertaald door Henny Vlot, Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2003, p. 20.

zichten moeten via het onderwijs overgedragen worden aan volgende generaties? Alleen al het feit dat men zich die vragen in Nederland stelt, toont aan dat de kaalslag in het onderwijs aldaar sinds de Mammoetwet – met als kroon op het werk het Studiehuis – nu wel desastreus duidelijk geworden is. Die roep om de canon is overigens ook ingebed in een identitair streven: de canon moet dienen om het natiebeseft te versterken en de nieuwkomers bij de les te houden. Alleen moet je dan wel een les te geven hebben.

Net zoals de natie een voortdurend gesprek is, is ook de canon een voortdurend gesprek; over de canon namelijk.

En nu we het toch over geschiedenis hebben: ze is in. Ze wordt in *prime time* gepromoot. In de travestie van een show, een quiz, of de verkiezing van het belangrijkste monument of de grootste Belg. Er wordt plots weer van alles verwacht van de geschiedenis: dat ze ons moet vermaken en beleren. Al was het maar om eruit te leren, en haar fouten niet te herhalen: *Historia magistra vitae*. Geschiedenis wordt intussen helaas verward met oorverdovend herdenken: van genocides bijvoorbeeld. Maar “*Leren over Auschwitz is niet hetzelfde als leren uit Auschwitz*”, zoals Gie van den Berghe een tijd geleden in De Standaard schreef. En duidelijker kan ik het niet zeggen. De Holocaust is al geïnstrumentaliseerd. Laat ons de geschiedenis niet instrumentaliseren. Het ene – kennis en inzicht – leidt niet noodzakelijk tot het andere, tot een wenselijke attitude. Alleen Spinoza dacht in zijn rationalistisch optimisme dat juist inzicht in een passie die passie ook onschadelijk zou maken, opheffen, *quod non*.

Goede, oude Tacitus beloofde dan weer in het begin van zijn ‘*Annales*’ “*sine ira et studio*” te schrijven: “*zonder rancune of sympathie*”. Objectief. Maar wat heet ‘objectief’? Dingen zien zoals ze werkelijk zijn, op zichzelf, zonder emotionele betrokkenheid, zonder context, “*onder het gezichtspunt van de eeuwigheid, sub specie aeternitatis*”, zei Spinoza. Maar zo ziet alleen ‘God’ zelf. In dat opzicht is zuivere objectiviteit overigens letterlijk ‘onmenselijk’. De mens neemt de geschiedenis immers waar vanuit de geschiedenis, vanuit de stroom van de tijd. Hij kan niet buiten die geschiedenis, buiten die tijd gaan staan. Hij wordt steeds bepaald door zijn plaats, zijn standpunt, zijn invalshoek, zijn perspectief. Hippolyte Taine zei met zijn “*race, milieu, moment*” iets analoogs. De mythe van de objectiviteit leeft wellicht het sterkst in de wereld van de exacte wetenschappen. Maar ook daar moet men er voorzichtig mee ompringen. Een theoretische fysicus vergeleek zijn kijken naar de werkelijkheid ooit met het ’s nachts plaatsnemen van een lichtbak in een bos door een stroper: de stroper (de wetenschapper) is alleen geïnteresseerd in het zien van konijnen in de lichtstraal van zijn lichtbak, en helemaal niet in het bos. Met andere woorden: elke waarneming is a priori selectief en heeft een eigen agenda of verwachtingspatroon. ‘Zuivere’ waarneming is onmogelijk. De grote Zwitserse cultuurhistoricus Burckhardt noemde de geschiedenis dan ook “*de getuigenis van wat een tijdperk waard vindt te vermelden van een ander tijdperk.*” De ‘wetenschap’ van de geschiedenis is uniek in die zin dat het voorwerp van die wetenschap afwezig

is. Het verleden is er immers niet (meer). Er zijn natuurlijk wel materiële relicten van het verleden en bronnen, maar die moeten juist geïnterpreteerd worden. Geschiedenis is dan ook altijd geschiedschrijving. Het verleden wordt beschreven, wordt geschreven. Door dat ‘schrijven’ wordt het als het ware geëvoceerd, d.w.z. ‘opgeroepen’ op een haast magische manier. Cicero zag het dus juist toen hij geschiedschrijving een “*opus oratorium*” noemde, een retorische activiteit: als de geschiedschrijver de lezer overtuigt van de ‘waarheid’ van zijn evocatie van het verleden, is hij geslaagd. Cicero noemde de historicus dan ook eerder een “*exornator rerum*” dan een “*narrator rerum*”, (*de Oratore* 2.54): iemand die de dingen optooit eerder dan ze te vertellen.

Als objectiviteit en zelfs onpartijdigheid (het innemen, het hebben van een standpunt impliceert al een partijdig zijn) niet haalbaar zijn, wat dan wel? Integriteit is waarschijnlijk het enige haalbare ideaal. De integriteit van een historicus bestaat erin dat hij zijn invalshoek, zijn standpunt expliciteert.

Wat verwacht de buitenwacht, die ik nu even vertegenwoordig – ‘*la philologie classique mène à tout pourvu qu’on en sorte*’ – van zoiets als ‘Klassieke Studies’, van departementen Latijn en Grieks, oude geschiedenis, antieke wijsbegeerte aan de universiteit?

Om die vraag te beantwoorden moet ik het hebben over onderwijs, onderzoek, vulgarisering en over de maatschappelijke opdracht.

Onderwijs

Onderwijs is ‘*traditio*’: overdracht, overlevering van kennis van de ene generatie op de andere. Inwijding in wat gezegd, gedacht, geschreven en verbeeld is door de mens over de mens en de werkelijkheid. Naast traditie staat kritiek op het overgeleverde, kritiek op de canon. Beiden hebben elkaar nodig als een Siamese tweeling: kritiek zonder vertrouwdheid met de traditie fietst in de leegte. Traditie zonder kritiek verdort en sterft af. Ik zei het al: de canon is het voortdurende gesprek over de canon. Anders gezegd: je kunt alleen kritiek geven op wat wordt overgeleverd en er dus al is; en wat er is, moet voortdurend ondervraagd worden. Mondigheid veronderstelt vertrouwdheid met de tradities. Zoals je maar weet wat een goed boek is als je vele boeken hebt gelezen. En dus kan niet iedereen om het even wat zeggen over boeken, alhoewel hij dat natuurlijk wel mag. Tradities veronderstellen de bescheidenheid van de ‘leerling’ die ermee in contact komt. Ze zijn altijd ‘groter’ dan de leerling. Maar tradities kunnen de leerling nooit verpletteren. Ze zullen hem ook niet intimideren. Plato mag dan de voorvader zijn van alle ‘*Wasps*’ – *mutatis mutandis*: blank, mannelijk, racistisch – maar dat ontslaat ons niet van de plicht hem ernstig te nemen.

Tradities zijn netwerken, contexten die gegeven zijn en zich voortdurend wijzigen. Ze zijn contingent. Dat betekent dat ze anders hadden kunnen zijn. Maar ze zijn nu eenmaal zoals ze zijn. Dat maakt hen kostbaar.

Kritiek is dus broodnodig. Maar ze mag niet verworden tot cynisme. Cynisme ontmaskert elke waarde als leugen, elk ideaal als het nastreven van eigenbelang. Deze ontmaskering is een pervertering van het Verlichtingsideaal: niets is dan nog wat het lijkt; achter alles gaat iets anders schuil en het is weinig fraai. Alles is een machtsaanspraak. Cynici denken dat ze verlicht zijn en verstandig en ze willen vooral niet versleten worden voor naïef. Maar zij zijn ook ziende blind. Ik houd persoonlijk meer van Chestertons visie op traditie:

Tradition means giving votes to the most obscure of all classes, our ancestors. It is the democracy of the dead. Tradition refuses to submit to the small and arrogant oligarchy of those who just happen to be walking about. All democrats object to men being disqualified by the accident of their birth; tradition objects to their being disqualified by the accident of their death. (Orthodoxy, 1908)

Wie zich met de Oudheid en haar Nachleben mag bezighouden, heeft veel voorouders, veel doden te koesteren. Koester die massademocratie tegen de oligarchie van de waan van de dag.

Ik vertel niets nieuws als ik u zeg dat excellent onderwijs berust op twee pijlers: competentie en enthousiasme, vakkennis en de gedrevenheid om die over te brengen. Wie les geeft moet vierkant staan achter wat hij of zij overbrengt. Hij moet het relevant vinden, noodzakelijk zelfs om kennis over te brengen. Daar mangelt het wel eens aan. Ik bedoel aan het gevoel van urgentie, noodzakelijkheid. Aan de durf, het lef ook een standpunt in te nemen over wat men overlevert; zelf een oordeel – altijd waardeoordeel – uit te spreken. Men stelt zich daardoor kwetsbaar op. En toch moet het. Ik heb in mijn eigen opleiding, die overigens ‘eerbaar’ was, aan een universiteit in de jaren ’70 te veel angst meegemaakt, vermomd als vermeende wetenschappelijkheid. Te veel registratie van kennis, informatie zonder perspectief, zonder standpunt.

Ik wil in dit verband de lof van het hoorcollege zingen. Door sommige onderwijsdeskundigen wordt zelfstandig werken (leuk! creatief!) verkeerdelijk uitgespeeld tegen frontaal, *ex cathedra*-onderwijs: dat zou saai zijn, passief, geestdodend. Ik zie het hoorcollege meer als de gedreven monoloog die de andere zoekt met inzet van alle stilistische en retorische middelen; die de gordijnen opentrekt en dingen laat zien, die inspireert en tot reactie dwingt. Ik durf het woord nauwelijks nog gebruiken, maar kom, toch maar, en met enig pathos: ik verwacht van een universiteit dat ze een ‘*maître à penser*’ mogelijk maakt.

Onderzoek

“*De Universiteit zit gevat in de spanning tussen vrijheid en rendement*”, zei de huidige Rector van Leuven niet zo lang geleden. Over de sirene van het rendement en het paradigma van meetbaarheid dat erachter steekt is genoeg gezegd.

De grootste bedreiging voor de universiteit ligt in de sluipende instrumentalisering ervan; het ondergeschikt maken aan de eisen van de markt. De algemene vorming op de middelbare school raakt meer en meer afgestemd op het hoger onderwijs dat zelf lijdt onder de sirenenzang van de *employability*: de ‘flexibele inzetbaarheid’ op de arbeidsmarkt. Vorming is vervangen door opleiding en die moet in deze onzekere tijden zo snel en efficiënt mogelijk leiden tot een liefst lucratief beroep.

Waar komt die instrumentalisering vandaan? De filosoof Stephen Toulmin onderscheidt in de moderniteit twee tradities. De ene is die van de zeventiende-eeuwse Descartes; het is de traditie van de abstracte en economische rationaliteit die met zo weinig mogelijk inspanning een maximum rendement wil realiseren. De abstracte rationaliteit wil de mens met zijn ondoordringbaarheid, zijn massieve en concrete lichamelijkeheid wegedeneren, de werkelijkheid bekijken “*sub specie aeternitatis, onder het gezichtspunt van de eeuwigheid*”, buiten elke context. Het symbool van deze traditie is het meetkundig traktaat; de grote metafoor ervan, de machine die afstelbaar, organiseerbaar en voorspelbaar is. Natuurlijk heeft deze rationaliteit voor een ongekende vooruitgang gezorgd op alle terreinen van het menselijk leven. De industriële en technologische revolutie zijn zonder haar niet denkbaar.

Maar deze Cartesiaanse rationaliteit heeft een andere traditie van de moderniteit verdrongen, die van de zestiende-eeuwse Montaigne, die van de sceptisch-humanistische redelijkheid en van het essay. Die traditie heeft oog voor context, voor de concrete situatie en de aan plaats en tijd gebonden mens en voor het belang van literatuur. In literatuur wordt immers onnadrukkelijk en zijdelings een diep inzicht over de mens aangereikt. Literatuur biedt geen oplossingen voor problemen, maar ze kan door de schepping van een symbolische wereld de werkelijkheid wel inzichtelijker maken.

Het is niet omdat de menswetenschappen (recht, geschiedenis, ethiek, politiek, esthetica) niet het abstracte rationaliteitsmodel vertonen van de wiskunde en de positieve wetenschappen, dat er niet ook gedacht en geredeneerd wordt: alleen blijven de conclusies hier controversieel.

Wat heeft dat nu voor gevolgen voor het fundamentele en excellente onderzoek dat aan universiteiten moet gebeuren? Het probleem is dat de sirene van het rendement en de meetbaarheid vooral de zang van de AI-publicaties zingt. AI-publicaties zijn bijdragen in internationale tijdschriften, doorgaans Engelstalig, erkend door het ‘*Web of Science*’. Ze hebben een internationale redactie en doen aan ‘*peer review*’ (kwaliteitscontrole door externe experts). Vooral jonge academici staan onder druk alleen nog in dergelijke tijdschriften te publiceren. *Publish or perish*, maar dan in het Engels en in de vorm van artikelen. Boeken worden namelijk niet als ernstig beschouwd. Dat is aberrant. Geen universiteit, geen academische loopbaan, zonder boeken. Boeken in het Engels voor de internationale gemeenschap van vorsers. Natuurlijk. Maar een boek in het Nederlands moet mogen. We hebben te lang tegen het Frans gestreden om nu geruis-

loos de tactiek van het verschroeiende Nederlands te gedogen. Neemt u van mij aan dat soms ook wel eens een schitterend artikel (vernieuwend en goed geschreven) van een onderzoeker/academicus verschijnt in een algemeen blad. Alleen komt dat dan niet in aanmerking voor de publicatielijst van deze academici, omdat die algemene bladen niet aanzien worden als een wetenschappelijke publicatie.

Er moet dus geëxcelleerd worden. Wij kennen onze Homeros die de oude Peleus zijn zoon Achilleus de volgende raad liet meegeven : *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων* (“altijd de eerste te zijn en de beste krijgsman van allen.”, *Ilias* XI, 784). Alleen moet men oppassen die excellentie niet eenzijdig te meten.

Ik wil over dat onderzoek van de Oudheid nog dit zeggen. Met welke houding, ingesteldheid, habitus moet het gebeuren? Die Oudheid ligt ver van ons. Dat maakt de kennis, het begrip ervan niet makkelijker. En is dat verre verleden relevant voor vandaag? De historicus Moses Finley heeft over die habitus in een artikel dat hij de titel ‘*Desperately foreign*’ (in *Aspects of Antiquity*, 1968) meegaf deze op het eerste gezicht verontrustende passage geschreven:

All art is a dialogue. So is all interest in the past. And one of the parties lives and comprehends in a contemporary way. It seems also to be inherent in human existence to turn and return to the past (much as powerful voices may urge us to give it up). The more precisely we listen and the more we become aware of its pastness, even of its near-inaccessibility, the more meaningful the dialogue becomes. In the end, it can only be a dialogue in the present, about the present.

Die wanhoop lijkt mij de juiste houding om de Oudheid tegemoet te treden. Alle omgang met de Oudheid maakt wanhopig, omdat die Oudheid ons vreemd is. En dat maakt haar juist interessant. Voor het heden. De Oudheid is een weldadig anders en elders voor de waan van de dag. Zij is geen model – in die zin hebben wij afstand en afscheid genomen van het “klassieke” van de Oudheid – overigens, wanneer was die Oudheid ‘klassiek’? – maar een ijkpunt in de betekenis van een vergelijkingspunt: niet neutraal, wel contingent.

Laat ons oppassen voor een salonfähige Oudheid, een consumeerbare Oudheid. Hoe ouder ik word, hoe voorzichtiger ik word in het doen van algemene uitspraken over de Oudheid. Neem nu de tekstsnippers die de Ionische natuurfilosofen ons hebben nagelaten. Ik geef twee citaten van Heraclitus:

ψυχῆς πείρατα ἰῶν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν
οὕτω βαθὺν ἔχει.

De grenzen van de ziel zou je niet kunnen gaan ontdekken, ook al ging je elke weg: zo een diepe redelijke structuur heeft zij.

Wat is de betekenis van ‘ψυχή’ (‘ziel’) in dit citaat, om maar te zwijgen van een containerbegrip als ‘λόγος’. Het betekent iets anders bij Gorgias en de evangelist Johannes.

ἦθος ἀνθρώπων δαίμων.
karakter is voor de mens een lot

Wat betekent ‘ἦθος’ (‘*karakter*’) hier precies, om maar te zwijgen van ‘δαίμων’ (‘*lot*’)?

Of neem de Griekse lyriek. Stel: men geeft een onvolledig libretto uit van een verloren gegane opera, zelfs maar een flard, zoals de aria “*Là ci darem la mano*” van da Ponte uit de Don Giovanni maar zonder de muziek van Mozart en men weet niet wie Don Giovanni is. Verweesd zouden wij dat libretto spellen. As van een gedooft vuur. Zo ongeveer staan wij voor de Griekse lyriek. De lier ruist niet meer. Hij is stom. Wie slaat hem aan?

Sla de lier van Sappho (of Psapfo) aan. Rond 600 voor Christus leidde zij een ‘*thiasos*’ op het eiland Lesbos voor de Turkse kust: geen kostschool zoals de Duitse filoloog Wilamowitz in de negentiende eeuw nog verordende, maar een cultusgenootschap ter ere van Aphrodite en de Muzen, een kring waar meisjes zongen, dansten, musiceerden en ander *savoir vivre* opdeden dat moest dienen voor een goed huwelijk. De charme van het samenzijn van meisjes en vrouwen lag in de tijdelijkheid ervan. Alle gevoelens waren daardoor geconditioneerd. Gevoelens van Sappho voor de meisjes, gevoelens van de meisjes voor elkaar. *Amitiés particulières*. Letterlijk dan. Over die gevoelens werd gezongen. Woorden gevat in een strakke, metrische vorm. Een snaarinstrument, lier of citer, begeleidde die zang. Sappho zong dat lied in de *thiasos*, op een ogenblik van feest en cultus, in het openbaar, gemeenschap. Daardoor werd de emotie ook geneutraliseerd, op een hoger plan getild.

Van Sappho’s hele oeuvre is alleen de tekst van één volledig gedicht bewaard. De rest bestaat uit fragmenten, snippers.

Niet getreurd want zelfs van deze geamputeerde Sappho gaat een grootse huiver uit. Het gaat in deze verzen vaak om de hunkering naar de andere, een ‘sluipdier’ waartegen geen verweer, geen ‘mechaniek’ bestaat, een kracht die als de wind uit de bergen op de eiken inbeukt, die het lichaam sloopt én losmaakt (*faut le faire*). Eros. Muurvast genesteld in zintuiglijkheid. Maak er desalniettemin geen lesbische liefde van: “*Hoe geërotiseerd de band tussen de meisjes onderling en tussen de leidster en haar leerlingen ook lijkt, ze is geen doel, zoals in de huidige lesbische relatie, maar een middel om de overgang van een kindmoederverhouding tot een man-vrouwverhouding te vergemakkelijken.*” zegt Paul Claes in de inleiding op zijn Sappho-vertaling. En in de krant voegde Claes

daar aan toe dat Sappho meisjes klaarstoomde voor de huwelijksmarkt. “*Door hun schoonheid op te hemelen, maakte ze eigenlijk reclame voor haar leerlingen.*”

Maar er is meer. Met Sappho begint een Copernicaanse revolutie: de morele standaarden van de aristocratische cultuur die als literatuur alleen het epos kent, worden frontaal aangevallen.

Bij Sappho is de huiveringwekkende esthetiek van het leger, de onverschrokkenheid op het slagveld niet meer de norm maar datgene wat je liefhebt, de geliefde:

*Sommigen zeggen: een eskadron ruiters,
een leger voetvolk of een vloot van schepen
is het mooiste op de zwarte aarde –
ik: dat waarnaar men verlangt.*

*Dat is heel makkelijk te begrijpen
want Helena, die allen in schoonheid overtrof,
verliet haar voortreffelijke man en zeilde naar Troje:
noch naar kind noch naar ouders zag zij nog om
maar Liefde voerde haar mee.*

(...)
*doet mij nu ook aan Anaktoria
denken die er niet is.*

*Liever zag ik haar zinnelijk gaan
en de glans van haar gezicht bewegen
dan alle strijdwapens van Lydië
en zwaarbewapend voetvolk ertegen.*

De glans van wapens die schitteren in de zon, de esthetiek van de orde en het ritme die men aantreft in opmarcherende legers moeten het afleggen tegen de glans en de beweeglijkheid van een gezicht. De opmars van velen is ‘*the way she walks*’ geworden van één iemand, een manier van voortbewegen die erotiserend werkt. Deze provocatie is getekend: Sappho.

Nog een fragment:

*Ik beklag me voortdurend
maar wat eraan te doen?
Een mens kan onmogelijk leven
zonder oud te worden.* (vertaald door Paul Claes)

Dit betreur ik vaak. Maar wat kan ik doen?

*Het is een mens niet gegeven eeuwig jong te blijven.
(vertaald door Ilja Leonard Pfeijffer)*

Dit is een flard van een gedicht van Sappho, in 2004 ontdekt in Keulen op een stuk papyrus uit de derde eeuw voor Christus, gebruikt als wikkel om een mummie. Voor de reconstructie van de tekst werd ook gebruik gemaakt van een fragment, gevonden in 1922. Een literair tijdschrift zou vandaag dit vers weigeren. Maar de Grieken kenden geen tijdschriften.

De Griekse lyriek had het makkelijk: ze staat aan het begin van de Europese literatuur. De dingen worden voor het eerst gezegd. Men is het cliché voor omdat men het scheidt. Niets is eigenlijk buitengewoon in de Griekse lyriek. Maar het gewone is er nog onbevangen. De eerste vragen worden gesteld. De eerste kretten, die een vorm opgelegd krijgen, worden geslaakt.

Dat is de geprivilegieerde positie van de literatuur, geschreven in de Oudheid, in dat millennium tussen ca. 500 voor en 500 na Christus: ze is niet beter dan die van vandaag, maar ze staat aan het begin. Ze schept de genres, ze levert de mallen.

Wie zich ermee bezighoudt, weet dat ze in grote mate berust op de principes van *imitatio*, *aemulatio* en *variatio*; dat ze dus ontsnapt aan de dogma's van de Romantiek, van de aller-individueelste expressie van de aller-individueelste emotie; dat ze de terreur van de authenticiteit niet kent. Daarom blijft het onderzoek van de retorische traditie bij alle studies van de Oudheid van vitaal belang. Kruisbestuiving tussen literatuur en filosofie is hier een noodzaak.

Gorgias, die in mijn vorming niet ernstig werd genomen, omdat hij zwartgemaakt was door Plato, had goed gezien dat we in een retorisch universum leven waarin iedereen iedereen wil overtuigen, verleiden, bezweren. Zolang dat in een open samenleving gebeurt, valt daarmee te leven: op de publieke plaats bouwt men aan waarheden die gesticht worden door overleg en discussie. Zolang we spreken, bekvechten we, maar er vallen geen doden. We blijven wel gevangen in de netten van de taal. We kunnen niet buiten de taal gaan staan. Er lijkt geen ontsnappen aan de macht en het geweld van het woord: “*Dès qu'elle est proférée, fût-ce dans l'intimité la plus profonde du sujet, la langue entre au service d'un pouvoir*”, wist Roland Barthes (*leçon inaugurale de la chaire de sémiologie littéraire du Collège de France, prononcée le 7 janvier 1977*).

Literatuur daarentegen wil niet overreden tot handelen, of overtuigen tot het aanvaarden van een bepaalde stand van zaken. Ze wil alleen – met schaamteloos gebruik van alle ‘retorische’ middelen – de lezer voor zich winnen, meeslepen en verleiden tot schijn, tot het geloof dat die schijn werkelijker is dan de werkelijkheid. Alleen in de literatuur mag de geweldige betovering van het woord blijven bestaan: zoals Odysseus, vastgebonden aan de mast van zijn schip, de verleidelijke en huiveringwekkende zang van de Sirenen ondergaat, maar er ongedeerd bij blijft. De sympathieke schurk Odysseus was twintig jaar weg van

thuis: tien jaar vocht hij voor Troje, tien jaar had hij nodig om de rookpluim van zijn huis weer te zien omhoogkrinkelen. Natuurlijk wilde hij thuishomen, maar niet zonder intussen “*van vele mensen de aard te hebben leren kennen*” Zo staat het in de aanhef van de Odyssee. Op een bepaald ogenblik passeert Odysseus tijdens zijn omzwervingen met zijn schip de Sirenen, half-vogel, half-vrouw en begiftigd met een verscheurend zangtalent: wie ze aanhoort, verliest zijn zinnen, wordt aangezogen door het gezang, vaart op de klippen en sterft. Odysseus zou Odysseus niet zijn als hij er niet in slaagde zijn nieuwsgierigheid te bevredigen én ongedeerd te blijven, van twee walletjes te eten, de verboden vrucht te proeven en toch thuis te geraken. Hij stopt de oren van zijn bemanning met was dicht en laat zich aan de mast vastbinden. Als het schip voorbij het eiland van de Sirenen vaart, en hij – in alle staten van vervoering – zijn roeiers smeekt hem daaraan te voeren, peddelen die rustig voort tot de fascinatie verbroken is.

Iets dergelijks speelt zich af bij het lezen van literatuur. Vastgebonden aan de mast van het boek ondergaat de lezer de verleidelijke en huiveringwekkende zang van de literatuur, maar hij betaalt er geen prijs voor. Genot op afstand. Hij krijgt er alleen maar dingen voor in de schoot geworpen: de levens, de gevoelens en handelingen van anderen. Hier mag voyeurisme en vampirisme. Hier mag je letterlijk méé-leven met alles wat is en wordt.

Roland Barthes had het in zijn inaugurele les voor het *Collège de France* over literatuur als het wonderbare lokmiddel dat ons toelaat de taal te verstaan ‘*hors-pouvoir*’: als iets dat buiten de macht staat, als een schitterende, blijvende revolutie tegen de machtsaanspraken van die taal. Alleen door vals te spelen met de taal, door ze in de luren te leggen, ontsnappen we aan het geweld ervan. Literatuur als die ontwijkende beweging is een heilzame vorm van bedrog:

(...) il ne reste, si je puis dire, qu'à tricher avec la langue, qu'à tricher la langue. Cette tricherie salutaire, cette esquivé, ce leurre magnifique, qui permet d'entendre la langue hors-pouvoir, dans la splendeur d'une révolution permanente du langage, je l'appelle pour ma part: littérature (Leçon).

Literatuur is kortom de enige plek waar retorisch geweld gebruikt wordt zonder dat er geweld plaats vindt. Elke vorming zal literatuur eren. En dat betekent dat ze ruimte zal vrijmaken in het curriculum voor veel lectuur. Persoonlijke lectuur en begeleide lectuur. Leest u maar eerst de Odyssee en de Annalen van Tacitus en kom dan terug. Marguerite Yourcenar kon haar *Mémoires d'Hadrien* maar schrijven toen ze alle Griekse en Latijnse auteurs had gelezen die Hadrianus minstens moet hebben gelezen. Het was aberrant dat ik ben afgestudeerd zonder één vers van Homerus of één boek van Aristoteles te lezen.

En om de hiërarchie duidelijk aan te geven: lectuur komt altijd voor commentaar; literatuur voor literatuurwetenschap. Die laatste is een eerbare bezigheid. Mar toch vind ik nog altijd dat de Huizinga-lezing uit 1978, *Het raadsel*

der onleesbaarheid van de Leidse slavist Karel van het Reve – een frontale aanval op de literatuurwetenschap – verplichte literatuur zou moeten zijn in alle letterenopleidingen.

Sta mij toe in dit verband nog iets te zeggen over het statuut van de Neolatijnse letteren.

Professor IJsewijn leerde ons in de jaren '70 dat men alle bewaarde boeken uit de Grieks-Romeinse Oudheid in een paar boekenkasten kwijt kan; voor de Latijnse boeken uit de middeleeuwen heb je al een seminariebibliotheek nodig en voor het Neolatijnse corpus (vanaf ca 1300) een heel gebouw. Ik denk dus dat het goed is de Latijnse letteren te zien als een ononderbroken stroom van teksten van de Oudheid tot vandaag, zoals meer en meer gebeurt. Als het woord ‘interdisciplinair’ een betekenis heeft, dan zeker hier: het ontologisch godsbevijs van Anselmus van Canterbury, de *Tractatus de emendatione intellectus* van Spinoza en de gedichten van de twintigste-eeuwse Neolatijnse dichter Joseph Tusiani hebben in die majestueuze stroom hun plaats. Mediëvisten en filosofen horen er thuis. Een taal is pas dood als niemand ze nog leest. Laat de boekenplanken van de Oudheid genoeg verkend zijn, het gebouw ligt nog vol archieven *medievalia* en *neolatina* die moeten worden ontsloten. Een groot deel van het collectief geheugen van Europa is in het Latijn opgeschreven. Alleen latinisten zullen voor die ontsluiting kunnen zorgen.

Ik vat voorlopig even samen vooraleer verder te gaan. Ik geloof niet echt in de tweedeling van onderzoek en onderwijs aan de Universiteit. Ze vormen weliswaar geen Siamese tweeling, maar dan toch een Januskop. Laat onderwijs niet verworden tot een last en onderzoek tot de enige lust. Wee de universiteit die neerkijkt op onderwijs. Ik heb te veel oud-leerlingen horen klagen over slechte lesgevers aan hun universiteiten, net op het moment dat ze dachten een hogere kwaliteit van onderwijs te ontmoeten. *Quod non* dus.

Wat de opties voor onderzoek betreft wil ik – vrijblijvend en vrijmoedig – enkele suggesties doen. Een lans breken voor het afscheid nemen van de ‘klassieke’ periodes in de Oudheid als onderzoeksvelden (het Athene van de vijfde eeuw; het Rome van ca. 50 voor tot 50 na Christus) hoeft niet echt meer. Het begrip ‘klassiek’ is hogelijk discutabel, en voor een deel ingegeven door taalkundige criteria, alsof het Attisch van de vijfde eeuw en het Latijn van Cicero en Caesar het beste zou zijn, van ‘goud’, terwijl daarna alleen ‘zilver’ zou kunnen komen (en brons, en ijzer en blik?).

Ik wil wel een lans breken voor onderzoeksaandacht voor de Alexandrijnse cultuur².

Alexandrië. Stel u een stad voor zonder het hechte weefsel van de klassieke, overzichtelijke polis, een ‘multiculturele’ metropool dus, een willekeurige nevenschikking van mensen, rassen, geloofsvormen, geuren en kleuren. Kunst

² Zie over Alexandrië ook Anton Van Hooff, *De Griekse stad op school*, in Tetradio 8 (1999), p. 101-120.

wordt er niet meer beleefd door en voor de ‘burgers’, maar voor een elite die haar eigen publiek is. Er is veel techniek en vaardigheid, weinig inspiratie; veel commentaar en archivering, weinig schepping; veel literatoren, weinig schrijvers; veel boeken, weinig meesterwerken. Men gaat naar het landschap kijken in boeken, zoals wij nu naar aangelegde natuur gaan kijken in reservaten. *L’Art pour l’Art* heerst: de kunst is er vrijer en leger. Voor het eerst wordt een leven zinvol geacht waarin naar het juiste adjectief gezocht wordt.

Ik wil ook een lans breken voor een interdisciplinair onderzoeksveld *par excellence*, waar latinisten, hellenisten, kerkhistorici, theologen en filosofen meer en meer hun tanden op breken: de Late Oudheid, de zogezegde ‘postklassieke’ wereld, met zijn clash - overigens meer een trage, complexe paringsdans - tussen Christendom en laat heidendom.

Op een ogenblik dat in West-Europa het christendom galopperend uit het gezichtsveld verdwijnt, is een dergelijk onderzoek meer dan ooit relevant. Misschien kan blijken dat nu en toen als in een troebele spiegel elkaar aankijken. Noemde Nietzsche het christendom niet met één geniale formule: “*Platonismus fürs Volk*”?

Was de val van Rome nu een verhaal van verval of was het gewoon een transformatie? Was het een overgang of een ondergang? Het blijven fascinerende vragen. En wat kwam in de plaats: echte ‘*Dark Ages*’? Of gewoon de vroege middeleeuwen?

Geert Buelens, hoogleraar Moderne Nederlandse letterkunde, is bezig met een boek over Europese oorlogspoëzie van de Eerste Wereldoorlog. Hij heeft namelijk opgemerkt dat die oorlogspoëzie tot nu toe altijd in een nationaal perspectief is bestudeerd, maar nog nooit als Europees fenomeen. Voor het eerst zal het verhaal van Ungaretti en Van Ostaijen, van Siegfried Sassoon, Ernst Jünger en dada in één bestek worden verteld. Dat noemt Buelens “*internationaliseren in de letteren*” (in: *Ons Erfdeel*, 2006, 1). Wie met de Oudheid bezig is en zijn Nachleben, heeft dat altijd al gedaan.

Nog een voorstel: literatuurgeschiedenis. Vorig jaar verschenen de eerste twee delen van de monumentale, collectieve en waarschijnlijk laatste gedrukte Nederlandse literatuurgeschiedenis. Frits van Oostrom nam het eerste deel van de Middeleeuwen tot 1300 voor zijn rekening. De periode na 1945 werd behandeld door Hugo Brems.

Wordt het geen tijd voor zo’n literatuurgeschiedenis van de Oudheid, en om nog ambitieuzer te zijn, van de Latijnse literatuur tot vandaag? Met aandacht voor de *Sitz im Leben* van die literatuur, voor de producenten en netwerken van het literaire veld? Een heldere en een goed geschreven literatuurgeschiedenis, voor een breed, geïnteresseerd publiek, in handen gegeven van een team van specialisten met zin voor synthese? Piet Gerbrandy gaf alvast het goede voorbeeld door op zijn eentje een eigenzinnige visie te geven op de ‘heidense’ auteurs van Rome met *Het feest van Saturnus* (2007).

Ik wil ook een lans breken voor de biografie. Waarom worden hier nauwelijks biografieën geschreven zoals in de Angelsaksische traditie? Men kan het verhaal van een tijd schrijven door het op te hangen aan een icoon van die tijd. Een goede biograaf slaagt erin aan de hand van een *pars* het *totum* te schilderen; de scène en het decor van een tijdperk op te roepen door te focussen op een personage.

Zo zou ik wel eens een biografie willen lezen van Pyrrho van Elis: de éérste scepticus, die de Socratische onderzoeksdrijf radicaliseerde, en met de sofisten de macht van conventies en cultureel relativisme ontdekte. Hij trok mee met Alexander naar de Indus en besliste nooit (meer?) te schrijven. Over Alexander is dan weer aanstekelijk geschreven door de jonge Robin Lane Fox. (*The search for Alexander*, 1980) Wie schrijft de biografie van Eratosthenes om de grandeur en de misère van de Alexandrijnse cultuur in kaart te brengen? Filosofie, wetenschap en literatuur komen samen in zijn leven dat zijn zenit vond in één geniaal experiment waarvoor men een waterput in Assuan nodig had, een midzomerdag waarop de zon volledig weerspiegeld werd in die put (dat betekende dat de zon ’s middags loodrecht boven Assuan-Siëne stond), en een stok in een tuin van het *Mouseion* in Alexandrië. En voor de rest wiskunde, *trial and error*, en wat geluk: deze cocktail zou allemaal leiden tot de eerste en verrassend correcte berekening van de omvang van de aardbol en de omtrek van de aarde.

Vulgarisering en maatschappelijke opdracht

We zijn eigenlijk al geruisloos opgeschoven naar vulgarisering. Een goede vulgarisator moet kunnen schrijven. De Oudheid wordt de laatste jaren gekaapt door goed schrijvende, meestal Engelstalige publicisten. In ons taalgebied is Fik Meijer de meest productieve academicus die boeken schrijft voor een groter publiek dan de vakgenoten. Maar ook vertalingen spelen een belangrijke rol. Ik denk aan de *De gouden lier* van Paul Claes (2005) en zijn Catullusvertaling (*Liedjes voor Lesbia*, 2000): veel meer dan een vertaling, levert dit boek ook een revisie van het Catullusbeeld. Zelf heb ik veel gehad aan de montage van teksten van Plato (*Plato, schrijver*), die de vertaler Gerard Koolschijn in 1987 publiceerde en zijn *Plato. De strijd tegen het democratische beest* (1997), om maar te zwijgen van Poppers *The open Society and its Enemies*. Ze hebben me meer over Plato geleerd dan de hoorcolleges in het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte en de leetuur van de Phaedrus in tweede licentie.

En zo raken we aan de maatschappelijke opdracht van de academicus. Een academicus is niet noodzakelijk een intellectueel. Een intellectueel is sinds Zola iemand die zich moeit als waarheid en/of gerechtigheid in het geding zijn. Hij moeit zich met wat hem niet aangaat.

Wanneer de Oudheid geweld wordt aangedaan; wanneer ze geïnstrumentaliseerd wordt.

Zo schreef een tijd geleden Gerard Mortier in de krant: “*Wat hebben de cultuurmakers verkeerd gedaan dat ze die bedreiging (sc. ‘angstwekkende verrechtsing’) niet konden tegenwerken?*” En hij gaat verder: “*Sinds de Griekse tragedie is dat immers een typische opdracht van kunst.*” Hoezo? Heeft de Griekse tragedie de ‘verrechtsing’ in Athene in de vijfde eeuw tegengewerkt? Wat moet men zich daarbij voorstellen? In de vijfde eeuw voor Christus werden in Athene theaterstukken opgevoerd in het kader van jaarlijks gevierde religieuze feesten. Veel mensen kwamen op die voorstellingen af, die opvoeringen waren met dans en muziek. Wij hebben alleen enkele teksten bewaard, een fractie maar van wat ooit moet zijn opgevoerd. Het is moeilijk na te gaan wat de precieze impact was van die opvoeringen op het maatschappelijke en politieke bestel van Athene. Dat de opvoeringen niet in de marge van de Atheense gemeenschap gebeurden, maar in het hart ervan, is ongeveer het enige wat je erover met zekerheid kunt zeggen. En dat die teksten gebreken zijn, dat er nog theater mee gemaakt wordt. Waarom heeft niemand dat toen gerepliceerd in de krant?

Waarom heeft niemand iets gezegd over de televisiereeks *Rome*: al was het maar dat een verfilming altijd meer zegt over de eigen tijd dan over de Oudheid?

Marguerite Yourcenar koos er in *Mémoires d’Hadrien* voor elke dialoog te laten varen. Zij opteerde voor ‘*la parole organisée*’ omdat zij het niet aandurfde haar personages te laten spreken. Want hoe spraken die Romeinen nu? En waarom zei Caesar “καὶ σὺ τεκνόν” en niet “*tu quoque fili mi*”?

Onfatsoenlijke haast

U hebt nog de titel tegoed. “*Uw vaste partner in archiefvernietiging*”. Onlangs zag ik op de snelweg een vrachtwagen met op de flank die sibillijnse boodschap: “*Uw vaste partner in archiefvernietiging*”. Het was een schok. Zou het waar zijn? Is er sprake van een complot? Is er iemand uit op vernietiging van de archieven? En is daar een partner voor te vinden? Ik kan en wil het niet geloven. Latinisten, hellenisten, historici en aanverwanten beheren de archieven van de *Titanic*, genaamd Europa. Beheerders hebben de verdomde plicht die archieven te bewaren – in stand te houden en te ordenen. Maar als ze ze niet ontsluiten voor buitenstaanders, dan jagen ze de natte droom na van Eco’s bibliothecaris uit *De Naam van de Roos*.

Binnenkort wordt Latijn, Grieks is het bijna al, een soort Sanskriet, dat men vanaf de universiteit zal gaan studeren. De Franse oudhistoricus Paul Veyne vindt dat niet erg. Is het voldoende, zoals hij beweert, per generatie een handvol experts aan de universiteit op te leiden die écht Grieks kennen in plaats van na veel inspanningen leerlingen af te leveren die nauwelijks Grieks kennen en het na hun middelbare school nóóit meer zullen lezen? De specialisten waaraan Veyne denkt, moeten dan instaan voor de instandhouding, het doorgeven, becommentariëren, vertalen en vulgariseren van het Griekse erfgoed. Zoals

Sanskrietologen. De gerichte investering in competentie zou meer renderen dan de massale, verspilde energie die nu een half weten, een cultuur van middelmaat oplevert.

Dat is geen lichte opdracht. Zullen die schaarse specialisten genoeg vaardige en enthousiaste vulgarisatoren opleveren om dat erfgoed te ontsluiten voor geïnteresseerden? Heb je geen breed draagvlak nodig om een behoorlijke elite te kweken? Ik vrees van wel. Laten we dus maar blijven vechten voor Latijn en Grieks in het middelbaar onderwijs, althans voor de mogelijkheid om er op een ernstige manier mee kennis te maken.

De immer scherpzinnige Nietzsche schreef meer dan honderd jaar geleden in één van zijn opstellen *Ueber die Zukunft unserer Bildungsanstalten* het volgende:

Unsre 'höheren' Schulen sind allesammt auf die zweideutigste Mittelmäßigkeit eingerichtet, mit Lehrern, mit Lehrplänen, mit Lehrzielen. Und überall herrscht eine unanständige Hast, wie als ob Etwas versäumt wäre, wenn der junge Mann mit 23 Jahren noch nicht 'fertig' ist, noch nicht Antwort weiss auf die 'Hauptfrage': welchen Beruf? - Eine höhere Art Mensch, mit Verlaub gesagt, liebt nicht 'Berufe', genau deshalb, weil sie sich berufen weiss ... Sie hat Zeit, sie nimmt sich Zeit, sie denkt gar nicht daran, 'fertig' zu werden, - mit dreissig Jahren ist man, im Sinne hoher Cultur, ein Anfänger, ein Kind.

Onze 'hogere' scholen zijn allemaal op de dubbelzinnigste middelmatigheid ingesteld, met leraren, met leerpakketten, met leerfinaliteiten. En overal heerst een onfatsoenlijke haast, alsof er iets verzuimd zou zijn indien een jongeman op zijn drieëntwintigste jaar nog niet 'klaar' is, nog geen antwoord weet op de 'hoofdvraag': welk beroep? - Een hoger soort mens, met permissie, houdt niet van 'beroepen', omdat hij zich juist geroepen voelt... Hij neemt tijd voor zichzelf, hij denkt er helemaal niet aan 'gereed' te zijn - als je dertig bent, ben je in de zin van een hogere cultuur een beginneling, een kind.

Beter kan ik niet eindigen.

Luc DEVOLDERE

Bijlage. In afwachting van een biografie.

Sam IJsseling beschreef ooit de ‘postmoderne conditie’ als volgt: “...*het wegvallen of ontbreken van een centrum, het leven in meervoud, het wantrouwen ten aanzien van de idee van vooruitgang, het opschorten of uitstellen van een definitief oordeel of een exclusieve keuze, het besef dat alles al eens eerder is gedaan, gedacht en gezegd...*”

Toen ik dat las, moest ik aan Pyrrho van Elis denken. Had hij dat niet allemaal al gedacht? Er wordt altijd gezegd dat hij niets geschreven heeft, wat hem doet thuishoren in de reeks van de wijzen die zonder het boek hebben gedacht: Socrates, Jezus, Boeddha.

Ik wilde hem één definitieve tekst laten schrijven.

BRIEF VAN HET EINDE VAN DE WERELD

Aan Timon van Megara. Gegroet.

Niets is zo leerrijk als een leger op mars. Het is een wereld in beweging. Elke dag veranderen de gegevens, vervallen de zekerheden van de vorige: de vlakke van gisteren is vandaag een muur van bergen; de lachende vrouw aan de waterput is morgen de grimmige pijl die ons opwacht. Deze veldtocht is een uitzonderlijk avontuur. Helaas beseffen wij het. Waarmee zullen wij, die Alexander bij leven hebben gezien, later onze dagen vullen?

Maar de opmars is stilgevallen. De soldaten weigeren verder te trekken. Ze denken dat wij aan het einde van de wereld zijn. Ze vergissen zich. Voorbij deze stroom ligt een andere wereld die wij nooit zullen zien. En daarachter nog een andere.

Wij zitten hier dus vast. Maar het nietsdoen en wachten heeft ook zijn voordelen. Zo heb ik mij namelijk kunnen verdiepen in de lokale filosofische tradities.

De wijzen lopen hier naakt rond, maar ze zijn zo vuil dat je hun naaktheid niet ziet. Ze kijken dwars door ons heen. Wedden dat wij naakt zijn in hun ogen? Met de tolk heb ik uren bij hen doorgebracht. Ze leven in een andere wereld: in die van Plato, opperde de tolk, maar ik heb daar zo mijn twijfels over. Ze gaan namelijk veel verder dan Plato. Als de mensen die na ons komen zich zullen afvragen waarom ik niets geschreven heb, dan heeft dat met deze wijzen te maken. Ik wil zoals zij niets vaststellen, niets vatten, niets bevatten.

Er was een man onder hen die al zeventwintig jaar zijn rechterarm omhooghoudt: hij koos voor deze houding omdat die de meest pijnlijke was. Hij wou zo de pijn achter zich laten, elke vorm van gehechtheid aan de wereld van de zintuigen. Intussen beantwoordde hij de vragen van de mensen die hem van heinde en ver kwamen opzoeken. Alle vragen, ook de meest concrete: of ze een huis, een koe moesten kopen, of ze hun geld moesten begraven, of investeren in de kameelhandel. Bij hem vergeleken zinkt onze Diogenes in het niets. Zeker, hij omhelst bevroren standbeelden, wentelt zich in gloeiend zand, maar blijft een hond die blaft aan de poorten van Athene. Hij noemt zich een burger van het heelal, maar provoceert alleen pottenbakkers die zich rond zijn vat verdringen. Hij blijft gevangen in het net van gewoontes en conventies van een stad die het beste heeft gehad.

Conventies! De nieuwsgierige reiziger Herodotus wist het al. “Conventie is de koning van alles.” Wie reist, struikelt over de verschillen van landschappen, goden, mensen en gewoontes. Verschillen zijn wezenlijk. Alles begint ermee. Dit is dit omdat het dat niet is. Er zijn altijd verschillende dingen. Stel u één ogenblik voor dat er maar één god was. Hoe gevaarlijk zou het leven niet zijn! Conventie is wat mensen afspreken te vinden. Maar er zijn mensen in alle maten en gewichten. Op enkele mijlen van de plaats waar je geboren bent, kunnen de dingen er heel anders uitzien. Conventies sluiten elkaar niet uit. Ze leven met hun rug naar elkaar. Maar ze worden ons dierbaar, juist omdat we weten dat ze beperkt zijn, eindig in tijd en ruimte.

De wereld is een labyrint: het centrum is overal (en dus is het nergens) en de omtrek nergens. Wij wonen niet meer in een tempel die je met één blik kunt omvatten, maar weven zoals Penelope aan een net waarin wij verstrikt raken. Wij hebben geen overzicht over dat net.

“Wij weten niets werkelijk, wij horen alleen geruchten”, zong Homerus al: wat verteld wordt over de dingen, heeft allang de dingen zelf verdrongen. Het gaat niet om de waarheid meer, zelfs niet om exactheid: het gaat om hardnekkig formuleren.

Je weet dat onze bewustwording begonnen is met die zin van Protagoras: dat van alle dingen de maat de mens is, “van alle zijnden dat ze zijn, van alle zijnden dat ze niet zijn”. De zin gaat een grote toekomst tegemoet. Ook al legt hij een grote schaduw over die toekomst. De maat is overigens de meter: iemand die orde en maat aanbrengt door af te bakenen en te oordelen.

Zo vroeg Protagoras aan zijn leerlingen de som te betalen die hij vooropstelde. Als zij dat niet wilden, dan verzocht hij hen naar de tempel te gaan en daar het bedrag te deponeren dat overeenstemde met de waarde die zij aan zijn lessen toekenden. Waarde toekennen is de sleutel. De werkelijkheid heeft geen waarde: het is de mens die waarde toekent.

Toch is de uitspraak van Protagoras niet zo nieuw: de relativiteit van het waardeoordeel vindt men al bij Sappho. Zij vond wat ze beminde het mooiste op aarde. Voor Homerus was dat nog een opmarcherend leger met scheenplaten die schitteren in de zon. Voor Sappho was het Anactoria: voor haar sensuele gang en de glans van haar gezicht wilde ze alles geven. Ik tel mijn Anactoria's als kralen aan het snoer van deze reis naar het einde van de wereld. Ik kan je als het om de liefde gaat – en je weet dat mijn liefdes betaald zijn, maar betaal je niet voor elke liefde? – alleen deze raad geven: laat ze niet te mooi zijn; laat haar gezicht bijna pokdalig zijn, haar tanden bruin. Laat haar een kind hebben. En doe dan haar adem sneller gaan, ontlok haar zacht gekerm dat als een vogel uit haar ziel opstijgt.

Ik geef deze brief mee met de vloot die vertrekt naar het westen. Vernietig hem na lezing. Ik blijf bij het leger dat te voet terugkeert. Wil ik wel terugkeren? Gegroet enz.

Pyrrho van Elis